

Lyngby Kirke

Kierkegaard og Julia Kristeva

Foredrag af

Leif Bork Hansen

Det menneskelige selv som udgangspunktet for civilisationskritik

Ethvert menneske, der ikke tør blive konfronteret med sig selv, men “dunkelt hviler i og gaaer op i noget abstrakt Universelt (Stat, Nation o. d.),” er ifølge Søren Kierkegaard fortvivlet. For fortvivlelse er ifølge Kierkegaard, ikke at ville være sig selv, eller på en fortvivlet måde at ville være det. Således er der i Søren Kierkegaards bestemmelse af subjektet eller selvet indbygget en afgørende og stadig civilisationskritik. For Kierkegaard er subjektet eller selvet aldrig til på forhånd – men er i konstant krise. I forholdet til et andet – på de forskelligste planer.

Feministen, sprogforskeren, psykoanalytiker og filosofen Julia Kristeva beskriver, hvordan man på mange planer gennemlever det at træde ud af en symbiotisk ‘identitet’, for i denne illusions sammenbrud om muligt at nå til at blive sig selv. Denne problematik har hun oplevet på egen krop.

Julia Kristeva blev født i Bulgarien i 1941. Hun blev indskrevet i en fransktalende skole, som var ledet af dominikanske nonner. Efter skolegangen studerede Kristeva på universitetet i Sofia og fik som 24årig mulighed for at komme til Paris for der at fortsætte sine studier i lingvistik, sproglære. Hun er ikke siden vendt tilbage til Bulgarien.

Kristeva har beskrevet det negative i, at befinde sig mellem to forskellige sprog. At blive afskåret fra sit modersmål og hele tiden på den måde, man taler det nye sprog på, ved tonefaldet at høre, at man er en fremmed, en udenforstående, der ikke hører til. Kristeva konfronteres i Frankrig med den strukturalistiske opfattelse af sproget: En slags leksikalt sprog, hvor det enkelte ords betydning ligger fast og således indgår i sprogets struktur. I modsætning hertil bliver den enkeltes måde at tale og give sig til kende på, afgørende for Kristeva. For Kristeva forlægges tyngdepunktet til en post-strukturalistisk

fremhævelse af subjektet. Vel at mærke et kropsligt subjekt.

Hermed bliver sproget afgørende for hendes arbejde som psykoanalytiker. I den måde, den enkelte taler på, træder den enkelte frem, ikke bare gennem et på forhånd italesat sprog, men i den måde den enkelte udtrykker sig på. På den ene side tales der om en symbolsk sprogbenyttelse - hvor betydningerne ligger fast, men samtidig taler Kristeva i forbindelse med den enkeltes benyttelse af sproget om, hvad hun kalder en semiotisk sprogbenyttelse, hvorigennem den enkeltes person bliver til, og giver sig til kende. Julia Kristeva peger derigennem på *Revolutionen i det poetiske sprog* (*La Révolution Du Langage Poétique*, 1974).

Julia Kristeva har taget udfordringen op: at acceptere sig selv som en fremmed og andre som fremmede. På de forskellige planer beskriver Julia Kristeva adskillelsen i forhold til den anden - eller de andre. Denne angstvoldende udskilningsproces fokuserer hun på – helt tilbage til moderen, der bærer barnet i sig, og barnet, der ved fødslen adskilles fra moderen.

Som psykoanalytiker er Julia Kristeva optaget af de udskilningsmekanismer, som mennesket kommer ud for. Den første er barnets primære adskillelse fra moderen og følgende fremmedgørelse i forholdet mellem mor og barn. Ifølge Søren Kierkegaard er det ligeledes først gennem adskillelsen, ved at blive "vænned fra" i

tilværelsen, at den enkelte kan nå frem til at blive sig selv, og stå på egne ben.

Denne angstvoldende adskillelse, krise, beskriver Kierkegaard i *Frygt og Bæven* (SKS 4,108), som er beretningen om Abraham, der af Gud får befaling om at ofre sin elskede søn Isak. Kierkegaard forestiller sig fire forskellige måder, hvorpå turen ud til og på Morija bjerg kunne være forløbet. Hver af de fire skildringer er ledsaget som et gentaget tema af beskrivelsen af den smertefulde adskillelse mellem mor og barn. Den første beskrivelse lyder: "Naar Barnet skal vænnes fra, da sværter Moderen sit Bryst, det var jo og Synd at Brystet skulde see lifligt ud, naar Barnet ikke maa faae det. Saa troer Barnet, at Brystet har forandret sig, men Moderen hun er den samme, hendes Blik er kjærligt om ømt som altid. Held den, der ikke behøvede forfærdeligere Midler for at vænne Barnet fra." Den anden beskrivelse: "Naar Barnet er blevet stort og skal vænnes fra, da skjuler Moderen jomfrueligt sin Barm, saa har Barnet ingen Moder mere. Held det Barn, der ikke anderledes tabte Moderen!" I den tredje beskrivelse er adskillelsen smertelig for både mor og barn: "Naar Barnet skal vænnes fra, da er ei heller Moderen uden Sorg, at hun og Barnet mere og mere skilles ad; at Barnet, der først laae under hendes Hjerte, senere dog hvilede ved hendes Bryst, ikke skal være saa nær mere. Saa sørg de sammen den korte Sorg. Held den, der beholdt Barnet saa nær, og ikke behøvede at sørg mere!" Og endelig den fjerde indledning: "Naar Barnet skal vænnes fra, da har Moderen

den stærkere Føde ved Haanden, at Barnet ikke skal omkomme. Held den, der har den stærkere Føde ved Haanden!”

Den svenske litteraturforsker Ebba Witt-Brattström havde i april 1991 i Paris et interview med Julia Kristeva. Dette interview udgør indledningen til den svenske oversættelse af Julia Kristevas værk: *Étrangers à nous-mêmes*(1988), oversat til svensk under titlen *Främlingar för oss själva* (1991). Dette indledende interview bærer overskriften: “*Vi behöver våra främlingar.*” I interviewet konfronterer Witt-Brattström Julia Kristeva med, at hun ganske vist går ind for en kosmopolitisk løsning parallelt med den psykoanalytiske indsigt i at den fremmede findes inde i os selv, men at nedrivningen af Berlin muren i 1989 har betydet, at nationalismen snarere end det kosmopolitiske har fejret sine triumfer. Det tilslutter Kristeva sig: “Jeg tror, vi må betragte med største alvor den voldsomhed, som disse konfrontationer vidner om, og som jeg mener, er et udtryk for begæret efter at være anderledes, det stærke behov at opleve adskillelsen – hvilket altid, hvad enten man er bevidst om det eller ej, er et behov som opstår i forhold til den anden.”

Hun betragter sin optimisme for at være på langt sigt og tilføjer: “Jeg er overbevist om, at vi først kommer til at gennemleve en periode præget af nationalisme, og det spørgsmål, vi må stille os selv, er, hvilken der er den optimale måde at leve den nationale idé på.” Den idé, Kristeva forestiller

sig, “er i modsætning til den ”folkeånd” (*Volksggeist*), hvis oprindelse den tyske filosof Herder så i jorden, blodet og sprogets genius, og som det forekommer mig genopstår i en ubevidst form i øjeblikket. Tag alle etniske krige: Russer mod balter, serber mod makedoner, ungarer mod rumæner og så videre.”

Kristeva peger derimod på en fransk model for forholdet mellem nation og individ med udgangspunkt i en passage fra Montesquieu’s *Pensées*, en passage som hun mener, burde indgraveres i alle skoler: “Hvis jeg vidste, at noget kunne blive mig til nytte, men til skade for min familie, så ville jeg bringe det ud af mine tanker. Hvis jeg vidste, at noget kunne være til nytte for min familie, men til skade for mit fædreland, ville jeg forsøge at glemme det. Hvis jeg vidste, at noget kunne være til nytte for mit fædreland, men til skade for Europa, eller til nytte for Europa, men til skade for menneskeligheden, måtte jeg betragte det som en forbrydelse.”

Kristeva tilføjer forklarende: “Citatet giver udtryk for en serie af overensstemmelser. Fra individ til familie, fra nation til Europa og verden, bør det enkelte respekteres, hvis og kun hvis det integreres i en anden, mere omsiggribende enkelthed som samtidig garanterer det enkeltes eksistens.”

Således tror Julia Kristeva, at vi kommer til at gennemleve en periode med nationalisme og mener, at det var en fejl som de

venstreorienterede begik ved at hævde at nationen var død og den nationale idé og kulturen overspillet. "Mennesker bliver bare ydmygede af, at man forsøger at tage deres identitetsfølelse bort. Hvis man undertrykker denne identitetsfølelse skabes en national depression som i næste øjeblik, hvor den første fascist kommer og siger "leve franskmænd", "leve balterne", "leve svenskerne", forvandles til en meget dogmatisk bemægtigelse af denne nationale identitet. Det er, hvad der sker i Le Pens ekstreme højre i Frankrig, og, antager jeg, i andre lande." Julia Kristeva forestiller sig en overgangsnation'.

Interviewet fandt sted i 1991. Men udviklingen synes ikke at vise, at der er indbygget en modmekanisme i det nationale – så at det via en national identitet kan lykkes for den enkelte derigennem at nå frem til at finde sin egen identitet. Samtidig siger hun: "Jeg mener også at Frankrig behøver sine fremmede for at påminde os, at vi alle er fremmede for os selv og i vort forhold til de andre, at vi alle er ulige, at vi alle er forskellige"(Främlingar för oss själva p.10).

Sådan fastholder Julia Kristeva da også problemstillingen og skærper den til følgende i *Främlingar för oss själva*: "Spørgsmålet stilles på ny, men ikke længere, hvorvidt den fremmede skal bydes velkommen i et system, der ophæver ham, men om vi alle kan se os som fremmede i det at leve sammen" (p.18).

Det er Kristevas overbevisning, at det at være fremmed som aktuelt politisk problem ikke kan løses på anden måde end ved personligt at gå ind i det. Det kan ikke overlades til juristerne og politikerne, om vi vil have en anderledes verden (p.11).

"Vi er alle Meursault"

Julia Kristeva kommenterer i *Fremmede for os selv* hovedpersonen Meursault i Camus' roman *Den fremmede*: "Camus' Meursault (*Den fremmede*) er i den grad underlig, i den grad bedøvet, uden følelser i nogen passion og desuden uden nogen egentlig skam." Ifølge Julia Kristeva insinuerer Camus, at det drejer sig om en skuffelse: "Den unge mand har tidligt tabt sin tro på menneskeligheden, på alt. Der findes også faderen, hvis eneste passion, oplevet i en kasten op, bestod i at have været nærværende til en henrettelse, som oprørte ham. Ergo: skulle den myrdende menneskelighed kun fortjene ligegyldighed?"

Og Julia Kristeva siger om Meursault: "Han har ingen principper, intet indre". På en strand myrder Meursault uden ophidselse et menneske, han ikke kender. Kun fængselspræsten, "skriftefaderen, som tror at alle er troende, formår at bringe ham ud af fatning. "Den fremmede", som er en mand uden værdier, skulle altså som eneste negative værdi opleve et raseri mod religionen. Religiøse betyder sammenbinde.

Han raser mod bånd og båndenes tjenestemænd. I den forstand er han en typisk fremmed; han er uden bånd og hader det helliges krampagtige bånd.”

Julia Kristeva tilføjer: “Europæerens fremmedhed begynder med et indre eksil.” Et indre eksil: en indre distance til sig selv og til andre.

Professor Billeskov Jansen har i Meursault i Camus’ *Den fremmede* set et udtryk for den dæmoniske angst, som Kierkegaard har beskrevet i *Begrebet Angest*, i beskrivelsen af angsten - ikke bare for det onde men angsten for det gode. Den dæmoniske lukkethed – i et indre eksil – som den fremmede har trukket sig ind i, både i forhold til sig selv og andre.

“Menneske eller medborger”

Julia Kristeva modtog i 2006 Hannah Arendt prisen på grund af sin politiske tænkning. Hun henviser til Hannah Arendts udlægning af den franske erklæring fra 1789 om menneske- og borgerrettigheder, og stiller spørgsmålet, om det drejer sig om menneske rettigheder *eller* medborgerlige rettigheder. Julia Kristeva erklærer, at uforeneligheden mellem disse to begreber viser sig tydeligt i det moderne samfunds måde at nærme sig “fremmedproblemet” på. Den vanskelighed, som fremmedspørgsmålet skaber, har sit udspring i den blindgyde som forskellen mellem *medborgeren* og *mennesket* udgør. “Er det ikke

påfaldende,” spørger Julia Kristeva, “at man for at fastsætte rettigheder for menneskene, som tilhører en kultur eller nation, selvom om denne er den mest fornuftige og bevidst demokratiske, må udelukke ikke-medborgere, det vil sige andre mennesker, fra disse rettigheder? Denne afgrænsning betyder – i sin yderste konsekvens – at man kan være mere eller mindre menneske i den måde, man er mere eller mindre medborger, og at den som ikke er medborger heller ikke er helt og holdent menneske. Mellem mennesket og medborgeren findes der et ar: Den fremmede. Hvis han ikke er medborger, er han da helt og fuldt menneske? Eftersom han ikke er i besiddelse af medborgerrettigheder, har han menneskerettigheder? Hvis man bevidst bevilgede de fremmede alle menneskelige rettigheder, hvad bliver der egentlig tilbage, når man tager medborgerrettigheder fra dem?”

Julia Kristeva vender tilbage til denne skelnen mellem at være borger eller menneske i den franske frihedserklæring fra 1789. Således skriver hun under overskriften *Menneske rettigheder og medborgerret*: “Nationalforsamlingens sessioner mellem den 20. og 26. august 1789 proklamerede *Deklarationen om de menneskelige og medborgerlige rettigheder* som endnu to århundreder senere står tilbage som frihedernes uovertrufne prøvesten for alle mennesker på vor planet. Man har ofte beundret præcisionen og klarsynetheden i denne tekst, hvor det på nogle få sider er lykkedes, at forudse misbrug og trusler, samt garantere en fornuftig udøvelse af

friheden...Disse mænd (underskriverne af Deklarationen) var arvtagere af oplysningen og af de filosofiske refleksioner omkring naturmennesket og det politiske menneske, og deres tekst omfatter ikke "menneskets naturlige, umistelige og hellige rettigheder" udenfor "samfundslegemet". De går tværtimod ind for, at påpege for *alle* samfundsmedlemmer "deres rettigheder og forpligtelser." *Deklarationen* formuleres altså med henblik på de eksisterende politiske institutioner og med ønsket at forandre dem, så de respekterer deres "enkle og ubestridelige principper". Kristeva når med sin gennemgang af deklARATIONEN frem til følgende: "Aldrig har demokratiet været mere eksplicit, for den udelukker ingen – *undtagen de fremmede!*" Det sidste sat i kursiv og med udråbstegn. Kristeva kan da også konstatere, at nationalismen blomstrede op i 1800- og 1900-tallet.

Hvad angår identifikationen af mennesket med medborgeren, tager Kristeva de spørgsmål op, som Hannah Arendt rejste. "Den franske revolutions idéer, som spredtes på kontinentet, udløste folkenes krav på nationale rettigheder, og ikke kravet om menneskenes universalitet. Og hvad nationalsocialismens uhyggeligheder angår, kan man spørge, om disse kun var en afvigelse og en patologisk misdannelse af den "normale" nationalisme under den økonomiske udviklings tryk, eller om der findes en sammenhæng mellem denne uhyggelighed og den traditionelle nationalisme." Kristeva må konstatere: "Barbariets verden kulminerer altså i en

enhedsverden, som udgøres af stater, en verden i hvilken kun den menneskelighed, som er organiseret i nationalt hjemsted, har ret til at eje rettigheder. "At miste hjemstedet", "at miste den sociale ramme" karakteriserer det nye barbari, som kommer inde fra systemet med nationalstater. Den moderne verden – det handler om nazismens og dens følger – omfatter mennesker som ikke anerkendes som medborgere i en suveræn stat og som altså ikke tilhører et suverænt fællesskab eller, i forlængelse heraf, et fællesskab overhovedet."

Kristeva sætter trumf på ved at citere Hannah Arendt fra dennes berømte essay fra 1943 *We refugees (Vi flygtninge)*: "Verden så intet helligt i et menneskeligt væsens abstrakte nøgenhed. Det forekommer som om et menneske, som kun er et menneske, har tabt de egenskaber som just gør, at de andre kan behandle det som deres lige."

Dette citat må betragtes som ét af de betydeligste bidrag fra Hannah Arendt til at vise hvad konsekvensen er af, at det er borgeren og ikke mennesket, der betyder noget - hvilket også har givet genlyd i den europæiske filosofi siden, jf. f.eks. den italienske retsfilosof Giorgio Agamben.

Kierkegaard har faktisk taget stilling til den franske revolutions erklæring fra 1789 i sin anmeldelse af Fru Gyllembourgs pseudonymt udgivne novelle *To Tidsaldrer*. Her fortæller Fru Gyllembourg om Den franske revolutions indvirkning på forholdene i det huslige liv i

København efter 1789. Og hun sammenligner revolutionens tidsalder med tidsalderen en generation senere i København. Det helt afgørende i den franske deklARATION er den fundamentale lighedstanke. Men hvad sker der, når lidenskaben går af lighedstanken, som det er sket en generation senere? Dette tager Kierkegaard op i sin litterære anmeldelse af *To Tidsaldre* fra 1846. Når den umiddelbare lidenskab går af lighedstanken, så indtræder misundelsen. Ingen er mere end andre. Og når misundelsen slår sig sammen i et negativt énende princip (der er intet positivt at samles om), så indtræder nivelleringen. Igennem nivelleringen går individet enten til grunde – eller springer over nivelleringens lé eller klinge, for som den enkelte at springe guddommen i favnen. Med andre ord: Igennem nivelleringen enten at gå til grunde eller nå frem til at blive “den enkelte” for Gud. Uden andet at have at støtte sig til, for alle hierarkiske autoriteter er faldet sammen, i den altomfattende nivellering.

Ethvert menneske, der ikke tør blive konfronteret med sig selv, men “dunkelt hviler i og gaaer op i noget abstrakt Universelt (Stat, Nation o. d.),” er fortvivlet, hævder som nævnt Kierkegaard. Er den enkelte kun det, staten eller nationen giver det af betydning?

Søren Kierkegaard tager ikke udgangspunkt i en stats eller nations idé, for derudfra at give individet sin betydning. Kierkegaard tager udgangspunkt i det enkelte menneske, i subjektet

eller selvet, og udøver derfra sin civilisationskritik.

Søren Kierkegaard taler i *Kjerlighedens Gjerninger* om “den Smaalige ”: “Den Smaalige har aldrig havt Mod til dette Ydmyghedens og Stolthedens Vovestykke: *for Gud* at være sig selv – thi Eftertrykket ligger paa »for Gud«, da dette er al Eiendommeligheds Ophav og Udspring... At have Eiendommelighed er at troe paa enhver Andens Eiendommelighed; thi Eiendommeligheden er ikke Mit, men er Guds Gave... Men Smaaligheden, der er *paataget Væsen*, har ingen Eiendommelighed, det er, den har ikke troet paa sin egen, derfor kan den heller ikke troe paa Nogens. Den Smaalige har klamret sig fast til en ganske bestemt Skikkelse og Form, som han kalder sit Eget; kun det søger han, kun det kan han elske. Finder den Smaalige dette, da elsker han. Saa holder Smaalighed sammen med Smaalighed, de groe sammen, hvilket, aandeligt forstaaet, er lige saa fordærveligt, som at en Negl groer i Kjødet.....For Den, der har Eiendommelighed, er ingen fremmed Eiendommelighed et Modbeviis, den er snarere et Medbeviis, eller et Beviis mere; thi det kan ikke forstyrre ham, at det viser sig som han troer, at Hver har Eiendommelighed. Men for Smaaligheden er enhver Eiendommelighed et Modbeviis; den føler derfor en klam uhyggelig Angest ved at see en fremmed Eiendommelighed, og Intet er den vigtigere end at faa den bort” (SKS 9,270f.). Sådan kan vi i småligheden skjule os selv bag et “*paataget Væsen*,” har ingen

“Eiendommelighed” og derfor oplever småligheden “en klam uhyggelig Angest ved at se en fremmed Eiendommelighed, og Intet er den vigtigere end at faae den bort.” Fremmedangsten som et udtryk for ens egen identitetsløshed.

For Kierkegaard er det afgørende med “Maalestokken” for vores tilværelse: Ét er som barnet at være til i forhold til forældrene, eller som mand at få staten til målestok. “Men hvilken uendelig Accent falder der paa Selvet ved at faae Gud som Maalestok,” siger Kierkegaard. “Maalestokken for Selvet er altid: Hvad Det er over for hvilket det er Selv” (SKS 11, 193). Og Kierkegaard taler om det f.eks. som en røgter at være til over for køerne! Kierkegaard fører det til det yderste ved at erklære: “Et selv lige over for Christus er et Selv potentseret ved den uhyre Indrømmelse af Gud, potentseret ved det uhyre Eftertryk, som falder paa det derved, at Gud ogsaa for dette Selvs Skyld lod sig føde, blev Menneske, leed, døde...” (SKS 11, 225).

Kristeva har som forside til *Fremmede for os selv* benyttet et billede af kunstneren Matisse fra 1911, der bærer titlen *Samtalen*, hvor man ser en mand og en kvinde: “Her findes både den umådelige afstand og forsøget at være sammen. Jeg plejer at sige, at det mest stabile par er dagen og natten, eftersom de intet har med hinanden at gøre, de træffes ikke engang, men de hører dog sammen. Jeg tænker, at det er morgen i billedet. Hun er nattens dronning og han er just vågnet, det er derfor han er i pyjamas. De befinder sig

ansigt mod ansigt, men begge har sin autonomi, hvilket for mig er noget positivt” - siger Kristeva og tilføjer: “Den verden uden fremmede, som jeg drømmer om, er ikke en verden uden forskellighed, det er vigtigt at understrege. Tværtimod. Men vilkåret for at en sådan verden skal blive til er, at vi lærer at håndtere den fjendtlighed, som kommer op, som en forsvarsreaktion på opdagelsen af adskillelsen mellem mennesker, og erkender den i os selv. Matisse demonstrerer med sit billede den indsigt, at vi er fremmede og udtrykker samtidig den nåde, som ligger i, at vi trods alt forsøger at leve sammen.”

Således: Forskellighedens, Samtalens, forsoningens nåde.

Leif Bork Hansen

Lyngby Sognegård

Stades Krog 9,

2800 Kongens Lyngby

Torsdag den 19. november 2009